

І. А. Бароўская

БЕЛАРУСКІЯ І РУСКІЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З КАМΠΑНАНТАМ «ВОЧЫ» / «ГЛАЗА» Ў МІЖКУЛЬТУРНЫМ УЗАЕМАДЗЕЯННІ

Анатацыя. На матэрыяле беларускіх і рускіх фразеалагізмаў, парэмій у артыкуле даследуецца міжкультурнае ўзаемадзеянне, праводзяцца культурна-этнічныя рэаліі і адзначаюцца асаблівасці перакладу ўстойлівых выразаў пры беларускіх і рускіх камунікатыўных зносінах. Трапна ўжыты фразеалагізм надае мове непаўторную своеасаблівасць, адметную выразнасць, вобразнасць. Акрамя таго, гэтыя моўныя адзінкі выяўляюць глыбіню паэтычнага майстэрства пры стварэнні пэўных сітуацый або апісанні з'яў і дзеянняў.

Ключавыя словы: фразеалагізм, парэмія, лінгвакультурная інфармацыя, міжкультурнае ўзаемадзеянне, ўстойлівыя выразы.

Устойлівыя выразы з двух і больш слоў, якія існуюць у моўнай памяці і маюць пераноснае значэнне ўсім сваім складам, у мовазнаўстве называюць фразеалагізмамі. Ужо даволі працяглы час фразеалагізмы прыцягваюць да сябе ўвагу шматлікіх лінгвістаў.

Мэта нашага артыкула – вызначэнне пэўнай лінгвакультурнай інфармацыі, закладзенай у фразеалагічных адзінках беларускай і рускай моў. Цікаvasць выклікае пытанне міжкультурнага ўзаемадзеяння, адлюстравання нацыянальных своеасаблівасцей і пэўныя асаблівасці перакладу ўстойлівых выразаў. Аб'ектам даследавання выступаюць фразеалагічныя адзінкі з кампанентам «вочы» / «глаза».

Пры даследаванні беларускай песеннай лірыкі мы адзначалі раней, што шырокай разнастайнасцю выразных моўных сродкаў, якія дапамагаюць ствараць і яркава развіваць мастацкі вобраз, характарызуецца песенна-паэтычная творчасць беларускіх аўтараў. Адным з такіх сродкаў з'яўляецца фразеалагізм, які адлюстроўвае спосаб жыцця і характар народа, яго гісторыю, духоўнае жыццё, нацыянальныя звычаі, тэмперамент, этнічны быт і г. д. [1, с. 96].

Наша мова багатая на фразеалагізмы, што даказваюць нам і звычайныя моўныя адносіны, і творы мастацкай літаратуры. Так, вершы Купалы, Коласа, Багдановіча, Ставера, Русака, Гілевіча і многіх іншых, якія сталі песеннымі творамі, насычаны гэтымі моўнымі адзінкамі, што выяўляе глыбіню паэтычнага майстэрства пры стварэнні пэўных сітуацый або апісанні з'яў і дзеянняў [2, с. 103].

Пры даследаванні творчасці Янкі Купалы размоўныя фраземы *даюць дыхту, даюць жару* паказваюць, што паміж *даць* і *дыхту* няма сувязі, матывіроўка свайго вобразнага значэння была страчана: *Захапіўшы ў першай пары Янка Маньку, Юрка Раю, Даюць дыхту, Даюць жару* (“Вечарынка”).

Часам дасягненне экспрэсіўнага эфекту адбываецца за кошт перабудовы фразеалагічных кампанентаў, што, безумоўна, робіць радок незвычайным, а вобраз узмоцненым і яркавым: *За свабоду сваю Усёй душой настаю; У агонь у ваду Я за ёю пайду* (Я. Купала. “За свабоду сваю”). *У агонь у ваду* – трансфармаваны фразеалагізм *прайсці агонь, ваду і медныя трубы* са значэннем ‘шмат зведаць у жыцці, з поспехам пераадолець цяжкасці’. Фразеалагізм перадае антанімічныя адносіны і выражае значэнне ‘усюды’.

Правільна і да месца ўжыты фразеалагізм надае мове непаўторную своеасаблівасць, адметную выразнасць, трапнасць, вобразнасць. Фразеалагізмы разглядаюцца як знакі другаснай намінацыі, якія валодаюць вобразна-экспрэсіўным, абагульняючым, характарызуючым значэннем. Пры дапамозе фразеалагізмаў гаворачы перадае свае адносіны, эмоцыі да прадмета намінацыі. Эмацыянальнасць і ацэнка неразрыўна звязаны паміж сабой. Напрыклад, у паэме Я. Купалы “Курган” сустракаем наступнае: *Дрэмле*

памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, Удзірванелы курган векавечны. Цікавая замена кампанента *адысці* (*адышлі ў нябыт*) на *ўцяклі*, што перадае паскораны, хуткаплынны бег часу.

Абапіраючыся на дасягненні беларускай літаратуры мінулых дзесяцігоддзяў, многія паэты значна пашырылі ў сваёй творчасці межы беларускай фразеалогіі, развілі і абагацілі стылістычныя функцыі фразеалагізмаў.

Пры выкладанні беларускай мовы ў медыцынскім універсітэце мы заўважылі, што ў студэнтаў узнікаюць пэўныя пытанні перакладу фразеалагізмаў беларускай і рускай моў. Таму ў нашым артыкуле мы паспрабавалі звярнуцца да пытання міжмоўнай камунікацыі і вырашылі прасачыць гэты працэс на прыкладзе фразеалагічных адзінак з кампанентам «вочы / глаза», прасачыць нацыянальна-спецыфічныя рэаліі.

Паміж мовай і культурай існуе моцная сувязь. Моўная ментальнасць ўздзейнічае на нацыянальна-культурную моўную спецыфіку. Безумоўна, нацыянальныя традыцыі ствараюць асобную сацыякультуру, адметнасці асаблівага беларускага мыслення, нацыянальнага характару, светапогляду, маральна-этычнага ўспрыняцця рэчаіснасці.

У свой час вядомы лінгвіст Э. Сепір сцвярджаў, што людзі ў значнай ступені знаходзяцца “пад уладай той канкрэтнай мовы, якая стала сродкам выражэння ў дадзеным грамадстве” [3, с. 14]. Такім чынам, рэальнасць носібітаў мовы будзеца найбольш несвядома на базе пэўных моўных звычак. Дзве розныя мовы ніколі не будуць падобнымі, каб у іх знаходзіць аднолькавыя сродкі выражэння для адной пэўнай рэаліі. Э. Сепір лічыў, што “сусветы, у якіх жывуць розныя грамадствы – гэта розныя сусветы, а не зусім адзін і той жа сусвет з рознымі ярлыкамі, якія на яго навешваюць” [3, с. 14].

Праз пераклады фразеалагізмаў заўважаюцца істотныя адрозненні, якія выкліканы асаблівасцямі культур і нацыянальных характарыстык кожнага народа. Наша народная традыцыя доўгі час змяшчала ў сваёй структуры рэчкі старажытнага светаўспрымання, наша паэзія і зараз выкарыстоўвае паэтыку народнай песні, а класічныя ўзоры становяцца па-сапраўднаму народнымі. Уся эвалюцыя беларускай мовы і літаратуры, культуры арыентуецца на лепшыя ўзоры фальклору, на народную традыцыю.

Унутраная форма фразеалагічных адзінак вызначаецца вобразнасцю, іншы раз метафарычнасцю, безумоўна, пэўны вобраз і становіцца правадніком паміж мовай і культурай.

Значэнне ‘вельмі моцна берагчы’ ілюструе ФА *беречь как зеницу ока*, ў беларускай мове перакладаецца як *пільнаваць як вока ў лобе // з вока не спускаць*. *Зеница* у стараславянскай мове абазначала *зрэнку*. Увогуле, вочы ў біблейскім разуменні абазначалі тое святло для цела, якое вядзе чалавека па жыццёвым шляху. Многія рэчы ў жыцці чалавечым патрабуюць асаблівай абароны, іх трэба ‘беречь внимательно, осторожно, как свои глаза’ [8, с. 17]. У Псалмах сустракаецца выказванне: *Храни меня, как зеницу ока*. Таму так шмат увагі надзяляецца менавіта вачам. Першы варыянт перакладу падобны структурна-граматычнай будоваю, і ў абедзвюх мовах прысутнічае структура *беречь как / пільнаваць як*. Аднак у беларускай мове прысутнічае яшчэ метафарызаваны варыянт *з вока не спускаць*.

Прастамоўнае значэнне, тоеснае адценне з пэўнай неадабральнай адзнакай ‘глядзець упарта, напружана’ (бел.) і ‘установіцца на кого-лібо шырока раскрытымі очамі’ (рус.) [9] мае ў рускай мове ФА *вытаращить глаза*. У беларускай мове адзначаем некалькі варыянтаў: *бэльмы вылуціць (вырачыць, выгаліць, паставіць, утаропіць) // вочы вырачыць // бэльмы выкаціць (вылуціць) // вочы ў лоб кульнуліся // вырачкі прадаваць // утаропіцца* [1, с. 42]. Безумоўна, неабходна заўважыць большую варыятыўнасць структурна-граматычнай будовы ў беларускай мове, калі мы назіраем падобную будову *бэльмы вылуціць, вочы вырачыць, бэльмы выкаціць*, але пры гэтым павялічана колькасць прастамоўных дзеясловаў *вырачыць, выгаліць, паставіць, утаропіць*. У ФА *вырачкі прадаваць* лексема *вырачкі* характэрна толькі для беларускай мовы і мае значэнне ‘пахучка (расліна)’ [6, с. 70].

У народзе існуе павер’е, што некаторыя людзі валодаюць чорнай энергіяй і могуць негатыўна ўздзейнічаць на людзей сваім поглядам. Таму у рускага народа для значэння ‘взгляд, причиняющий вред’ [8, с. 149] існуе фразеалагізм *дурной глаз*, а ў бе-

ларусаў назіраюцца варыяцыі: *паганья (нялюдскія, ліхія, кепскія) вочы // нядобры на вочы // лядашчыкава вока* [1, с. 56]. І зноў мы назіраем сінанімію лексем, у дадзеным выпадку – прыметнікаў з заніжаным, негатыўным адценнем значэння. Сустрэлася лексема *лядашчыкава*, семантыка якой не вядома ў рускай мове і раскрываецца ў Слоўніку Байкова М. Я., Некрашэвіча С. М.: *лядашчы* – ‘дранной, гадкий, негодный, хворый’ [6, с. 162].

Шлях ‘без канкрэтнага накірунку’ часта сустракаем у рускіх народных казках праз фразеалагізм *куда глаза глядят* (‘неизвестно куда’ [8, с. 206]), у беларускай мове ФА з такім значэннем мае наступныя варыянты, насычаныя метафарызацыяй кампанентаў і разнастайныя па сваёй структуры: *за вачыма // дзе вочы панясуць // у свет вочы // куды вочы павядуць* [1, с. 92].

Цікавым выступае фразеалагізм рускай мовы *видит око, да зуб неймет* [1, с. 28], калі размова ідзе ‘аб нечым недасягальным, чаго нельга атрымаць’ [7, с. 4], дзе заўважаем старажытную форму *око*. У беларускай мове з такім значэннем знаходзім наступныя варыянты: *хочацца, ды не даскочыцца // бачыць вока, ды ляжыць высока // смачны жабе арэх, ды зубоў Бог не даў // вочкі глядзяць, ды трасцы з’ядзяць // бачыць карова, што на павеці салома* [1, с. 28]. У пералічаных варыянтах чытаем беларускія словы *трасцы* і *павеці*, лексемы, характэрныя менавіта для беларусаў: *трасца* – ‘лихорадка, озноб’ [6, с. 314]; *павець* – ‘навес’ [6, с. 203]. Акрамя таго, прысутнічаюць анімалістычныя народныя вобразы *жаба – карова*.

Ёсць група ФА, якія адрозніваюцца сваім перакладам структурна, граматычна, калі ў рускім варыянце прысутнічае лексема *глаз*, а ў беларускай мове пры аднолькавай семантыцы фразеалагізма слова *вочы* не выкарыстоўваецца. Беларускія фразеалагізмы ствараюцца на вобразна-метафарычнай аснове. Так, фразеалагізм *не в бровь, а в глаз* са значэннем ‘вельмі трапна, без адхіленняў, дакладна’ [8, с. 233] у беларусаў выкарыстоўваецца у наступных варыянтах: *сказаў як звязаў (як уцяў, як у сук уляпіў) // секануў як крапіваю* [1, с. 119]. Дзеясловы *уцяў, уляпіў* са значэннем ‘ударыць, стукнуць’ [10, с. 296] маюць розную стылістычную афарбоўку і ствараюць варыятыўныя фразеалагічныя адзінкі, якія па стуктуры з’яўляюцца параўнаннямі са злучнікам *як*.

Пры даследаванні перакладу фразеалагізмаў увесь час сустракаемся з момантамі, калі кожная культура па-свойму бачыць пэўную сітуацыю. Так, народна-гумарыстычнае значэнне ‘бяздзейна назіраць, лайдачыць’ у рускай мове прадстаўлена ФА *продавать глаза* [7], для беларусаў характэрны трапныя выказванні і звароты *ветрам гандляваць // вераб’ям фігі даваць (дулі паказваць)* [1, с. 170].

Яскравы варыянт рускага фразеалагізма *нет стыда в глазах* (‘страціць пачуццё сорама, сумлення’) [7] сустракаем у беларускай культуры: *у сабакі вачэй пазычыўшы // сорама як таму цюцьку // сорама як у пеўня мяса на шпорах* [1, с. 130]. Не перастаеш здзіўляцца, з якім гумарам стваралі на Беларусі фразеалагізмы, а галоўнае, як трапна выведзены вобраз праз пэўныя вобразныя асацыяцыі з улікам анімалістычных поглядаў (*сабака – цюцька – певень*).

Парэмія *в чужом глазу соринку видит, а в своем бревна не замечает* [7] мае вядомае значэнне ‘бачыць дробныя недахопы ў іншых і не заўважаць вялікія заганы ў сябе’. Беларусы скажуць: *чужыя грахі перад вачыма, а свае за плячыма // чужое бачыць пад лесам, а свайго не бачыць і пад носам // свайго горба ніхто не бачыць* [1, с. 24]. У рускай мове сустрэўся яшчэ варыятыўны выраз з такім жа значэннем: *чужие пороки у нас на глазах, а свои – за спиной*. Карані яго знаходзяцца яшчэ ў старажытнай латыні: *aliena vitia in oculis habemus, at ergo nostra sunt*. У большасці пералічаных варыянтаў адзначаюцца антанімічныя адносіны, пры гэтым кампаненты, якія надаюць парэміі супрацьлеглае значэнне, не толькі з’яўляюцца лексічнымі антонімамі тыпу *чужом – своем; чужыя (чужое) – свае (свайго)*, але і могуць атрымліваць супрацьлеглае значэнне толькі ў кантэксце парэміі, напрыклад: *соринку – бревна; перад вачыма – за плячыма; пад лесам – пад носам*. Парэмія *свайго горба ніхто не бачыць* заснавана на вобразна-

метафарычным уяўленні дадзенага значэння, што, як ужо адзначалася, характэрна для беларускай фразеалогіі.

Група некаторых фразеалагізмаў падобная па структуры ў абедзвюх мовах: *во все глаза – на ўсе вочы; глаз не сомкнуть – вачэй не злажыць; отводит глаза – адводзіць вочы* і іншыя. Сустрэліся таксама фразеалагізмы тыпу *своими глазами – на свае вочы; на моих глазах – у мае вочы* падобныя па семантыцы і структуры, але розныя моманты сінтаксічнага кіравання ў беларускай і рускай мовах даюць пэўныя адрозненні.

Неабходна адзначыць, што асобныя фразеалагізмы, парэміі пры перакладзе маюць адрозныя лексемны, што стварае пэўны, своеасаблівы малюнак у кожнай мове: *пускать пыль в глаза – туманіць вочы // сыпаць жвір у вочы (пыль / туман / жвір); дел по горло – работы на вушы (горло / вушы)*.

Фразеалагізм *не верь глазам своим* (крылаты гумарыстычна-іранічны выраз-парада) ‘крытычна адносіцца да чужых слоў’ – *як не верыш вачам, то памацай сам // пажар тушы знізу, на рэчы глядзі зблізу* [1, с. 120]. У беларускім варыянце мала верыць на вочы, неабходна яшчэ дакрануцца рукамі. Акрамя таго, у беларускага народа прысутнічае жыццёва-павучальная сентэнцыя аб тым, што пажар трэба тушыць знізу.

Такім чынам, прааналізаваныя прыклады даюць падставу разважаць аб шматбаковасці беларускай фразеалагічнай сістэмы, якая сваімі каранямі глыбока суадносіцца з культурна-этнічным кодам беларусаў, рэаліямі беларускага жыцця і культуры. Невялікі пласт фразеалагічных адзінак у пэўнай ступені падобны с рускімі фразеалагічнымі адзінкамі і парэміямі, што ўзыходзіць яшчэ да старажытных часоў, але ў большай колькасці беларускія фразеалагізмы адрозніваюцца сваёй спецыфікай, арыгінальнасцю і даюць падставы глыбей авалодваць лінгвакультурнай інфармацыяй пры разглядзе дадзеных адзінак.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. 2000 русских и 2000 белорусских идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний (Словарь с пояснениями и примерами использования) / авт.-сост. Е. Л. Боярина, В. Н. Сивчиков. – Минск : «Попурри», 2006. – 352 с.
2. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі ; рэд. М. Яўневіч, А. Баханькоў. – Мінск : “Вышэйшая школа”, 1968. – 451 с.
3. Бароўская, І. А. Моўныя сродкі выражэння ў песеннай лірыцы Янкі Купалы / І. А. Бароўская // Весці Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. – 2000. – № 2 (25) Беларуская мова. – С. 101–107.
4. Бароўская, І. А. Вытокі беларускай песеннай лірыкі / І. А. Бароўская // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. – 2001. – № 5 (22). – С. 96–99.
5. Опарина, Е. О. Эдвард Сепир / Американские лингвисты XX века / Языкознание и литературоведение / Е. О. Опарина. – 2001.
6. Байкоў, М. Я. Беларуская-расійскі слоўнік / Факсімільнае выданне / М. Я. Байкоў, С. М. Некрашэвіч. – Мінск : “Народная асвета”, 1993. – 360 с.
7. Малы расійска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем [Электронны рэсурс]. – Режим доступа : late.academic.ru / Словари и энциклопедии на Академике / slounik.org/. – Дата доступа : 30.08.2022.
8. Ларионова, Ю. А. Фразеологический словарь современного русского языка / Ю. А. Ларионова. – М. : Аделант, 2014. – 512 с.
9. Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка [Электронный ресурс] / А. И. Федоров. – М. : Астрель АСТ, 2008. – Режим доступа : phraseology.academic.ru. – Дата доступа : 30.08.2022.
10. Большой белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авт.-сост. А. Н. Булыко, Х. П. Булыко, Н. В. Полещук. – 2-е изд. – Минск : «Попурри», 2013. – 624 с.

Abstract. Russian and Belarusian phraseological units, pareomias are used in the article to study cross-cultural interaction, cultural and ethnic realities are drawn and the peculiarities of the translation of set expressions in the Belarusian-Russian communicative relations are noted. Appropri-

ately used phraseologism gives the language a unique feature, distinctive expressiveness, imagery. In addition these linguistic units show the depth of poetic skills in creating particular situations or describing phenomena and actions.

Keywords: phraseologism, pemia, linguocultural information, cross-cultural interaction, set expressions.

УДК 811.161.1'22'243'374

О. Н. Валуева

ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ В ИННОВАЦИОННОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ИНОЯЗЫЧНЫМ ОБУЧАЮЩИМСЯ: ТЕХНОЛОГИЯ БУКТРЕЙЛЕР

Аннотация. В статье показаны возможности использования технологии буктрейлер при работе с паремиологическим словарем в иноязычной аудитории. На материале паремиологического словаря-путеводителя иностранные студенты обучаются созданию буктрейлера, осваивая при этом функционально-семантические особенности, культурный фон паремий и страноведческий материал, представленный в тексте-комментарии.

Ключевые слова: паремиология, лексикография, паремиологический словарь, словарная статья, технология буктрейлер.

Современное молодое поколение нацелено на саморазвитие и самовоспитание. Отсюда – повышение интереса к научно-познавательной литературе, в том числе к инновационным лексикографическим источникам, доступно описывающим сложные понятия или образные, культурологически маркированные языковые единицы, например, пословицы и поговорки.

Использовать такие источники целесообразно и при обучении иностранцев, для которых незнание русской культуры, истории и обычаев осложняют освоение паремиологического материала. Словари пословиц и поговорок помогут им в этом, поэтому важно познакомить иностранных студентов с такими словарями. Представим нашу концепцию инновационной репрезентации паремиографического источника иностранным студентам на примере разработанного в Экспериментальной лексикографической лаборатории ПсковГУ словаря-путеводителя «Путешествуем по России с русскими пословицами и поговорками» [1].

После выбора книги мы задались вопросом, как презентовать ее содержание учащимся в простой и понятной форме. На сегодняшний день немногие технологии могут эффективно демонстрировать научно-познавательную книгу. В ходе анализа научно-методической литературы мы пришли к выводу, что буктрейлер выгодно выделяется среди других инновационных технологий, так как является «самобытным жанром, объединяющим литературу, визуальное искусство и Интернет» [2, с. 212]. Буктрейлер – это небольшой видеоролик, который включает в себя ключевые и интересные моменты книги, визуализируя ее содержание [3, с. 68].

Данная технология рассматривается в настоящее время как средство демонстрации исключительно художественной литературы. Для раскрытия содержания научно-познавательной книги буктрейлер практически не используется. Поэтому цель нашего исследования заключалась в теоретическом обосновании научно-познавательного буктрейлинга на словарном материале и практическая реализация концепции. Поскольку наши иностранные студенты – это будущие преподаватели русского языка, мы поставили задачу не только репрезентации им паремиографического материала в формате буктрейлер, но и формирования у них умения создавать буктрейлер по научно-познавательной книге (паремиологическому словарю), что может пригодиться им в практике преподавания русского языка у себя на родине.

В ходе серии внеаудиторных занятий студентам были представлены особенности технологии буктрейлер: виды создаваемых видеороликов (игровой, неигровой, анимационный) [4, с. 147]; структура буктрейлера и специфика каждой из его частей: во